

ВАСИЛЬ ЩЕДР

ХАРАКТЕРНИК

Роман

УДК 821.161.2
Ш66

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Андрій Цепотан*

ISBN 978-617-12-6841-8

- © Шкляр В. М., 2019
- © Depositphotos.com / tr3gi, mppriv, Myroslava, Siletskyi, wlad74, satyrenko, AnoushkaToronto, dan.grytsku.gmail.com, tillottama, обкладинка, 2019
- © Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019
- © Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

Частина перша

Розділ I,

*у якому йдеться про нечуване диво, що
вчинилося в Січі Запорозькій, коли її
спіткала лиха година*

1

Року Божого 1673, глибокої осені, коли вже листя впало з дерев, на Запорозжя прибилася збіса цікава кумпанія із десяти комонників, яких привів сюди бравий донський козачина Іван Міюський. Спершу їхні тіні було помічено в густому тумані біля Кодака, — мокра мла тоді морем залила Дике поле й Великий Луг, і перетомленим подорожнім здавалося, що вони їдуть уже не степом, а по морському дну, — потім вони попасли коней на березі річки Самари, де прижухла трава досі стояла в коліно, а вже звідти рушили прямісінько на Чортомлик.

Зверху верхівці скидалися на козаків, хоча зодягнуті були хто як — той у жупані, той у семирязі, ще котрийсь в овечій кожушині, Іван же Міюський був у брунатному кунтуші з широкими проймами замість рукавів. По праву руку від нього їхав на білій цибатій кобилі вельми повабний юнак у зеленому, підбитому лисячим хутром каптані й соболиній шапці-макітрі, схожій на ту, що їх носять московські царі. Тоді як інші комонники, звільна похитуючись у сідлах, дрімали, він сторожко вглядався десь у далечінь, хоч бачив не далі, як за п'ять кроків.

Разом з важким осіннім туманом стояла така потай-на напружена тиша, що їй боязко було полохати бодай словом чи кашлем. І все-таки молодик у лисячому каптані й шапці, схожій на перекинуту догори дном макітру, нетерпляче спитав:

— Ще далеко?

— Палицею кинути, — відповів Іван Міюський, принохуючись до сивої мли, що тривожно пахла терпким кінським потом і дьогтем. — Майже приїхали.

Та вже за мить його правиця шарпнулась до шаблі.

Недалеко й не близько, а так десь за версту від Січі перед ними зненацька вирости з-під землі три чорні вершники на високих різномастих конях — сірому, вороному й гнідому. Таких страшидл Іван Міюський зроду не бачив ні на Дону, ні серед запорожців, укупі з якими йому колись доводилося бряжчати шаблею, ні навіть у Персії, куди їх, донців, водив одчайдух Степан Разя, чия буйна голівонька полетіла з пліч на лобному місці в Москві. А в цих трьох, що вродилися з-під землі в тумані, голів... не було. Так спершу здалося Іванові Міюському, так увижалося молодикові в лисячому хутрі та всім нетягам, що їхали з ними, дрімаючи в сідлах. Тепер же вони враз широко розплющили очі й злякано, не кліпаючи, дивилися на безголових примар, що невідь-яким робом виринули перед їхнім носом. Від несподіванки всі заціпеніли, ніхто не потягся до шаблі, навіть Іван Міюський, котрий спершу звично шарпнув руків'я, відчув, як його правиця зів'яла й повисла, немов конопляна.

Чорти? Мана? Татарські песиголовці?

Заклякли не тільки люди. Коні — і ті замість того, щоб нагострити вуха, так прищулили їх, що втратили свою гордовиту подобу.

І тільки тоді, як середульший вершник на вороному жеребці явив їм свою усміхнену твар, кумпанія допетрала, що всі троє ховали свої голови в чорних каптурах-клобуках. Вони були зодягнуті в темні опанчі, схожі на куці ряси без рукавів. Глянеш — ні рук, ні голови, самі тулубища чорніють у тумані.

— Хто такі і по що йдете? — спитав середульший вершник, котрий відкинув на плечі клобук, і тепер мандрівці побачили, що в нього на в'язах є голова, вона поголена, а з тім'я набік звисає короткий козацький чуб. Був він зовсім молодий, мав тонкі, не розпушені вуса, схожі на ластів'ячі крила. Його ясні карі очі всім халися, але від тієї усмішки холонуло в грудях.

Іван Міюський здогадався, що вони, ці троє, потайки крутилися біля них давно, бо тепер ще гостріше у ніс йому вдарив крутий дух дьогтю. Правду кажуть старі запорожці: не лякайся того, що можеш побачити, бійся невидимого твоєму оку. Почувши козацьку мову, Іван Міюський осмілів і відповів спогорда:

— Ми донські козаки. А йдемо на Січ до кошового Сірка.

Іван був родом із Таганового Рогу, який здебільша називали Таганріг; його прізвище Міюський походило від назви річки Міус, що впадає в Азовське море, себто в Міуський лиман, де споконвіку гутірка була майже така, як на Запорозжі.

— Навіщо вам кошовий? — гостро дихнув на нього дьогтем той-таки усміхнений козак із молодими очима й тонкими, крильчатими вусами.

Іван Міюський спантеличено закліпав товстими повіками. Він раптом побачив, що допитувач уже сидить не на вороному коні, а на сірому, і його очі зовсім не карі, а сірі. Донець геть розгубився, коли його погляд

ковзнув ліворуч і він побачив, що вершник, який сидів на сірому коні, тепер опинився на вороному. Тим часом цей вершник, щоб показати мандрівцям, що він живий, не намальований, теж відкинув клобук за величезну, як добрий гарбуз, голову, стромив у зуби маленьку череп'яну люлечку, дістав трут та кресало і, вдаривши залізом об кремій, запалив носогрійку. Гірка пахош, перебиваючи запах дьогтю, цівкою потекла крізь вогкий туман до Івана Міюського, наче йому хтось ткнув під самісінький ніс пучок євшан-зілля.

— Навіщо нам кошовий? — перепитав донець, збираючи докупи думки, розпорошені такою чуднотою. І, щоб збити пиху прискіпливому козакові, він мовив притишено, але з неабияким натяком: — То є велика тайна. Я можу про це говорити лише з кошовим Сірком.

— Нема його, — похитав головою різноокий січовик і поськавав за вухом свою сіру кобилу.

Іван Міюський побачив, що клята коняка теж усміхається, вишкіривши великі кукурудзяні зуби, які від утіхи не вміщалися їй у роті. Тепер донець був певен, що перед ним на сірій кобилі сидить у куцій рясі-опанчі справдешній галдовник¹. Чи химородник? Чи який біс?

— А де він? — спитав Іван Міюський.

— Хто? — знов поськавав за вухом кобилу галдовник.

— Кошовий Сірко.

— А, кошовий? Не знаю. Може, в Тягині. Може, в Криму. Чи, може, в самому Стамбулі. Або разом і там, і сям, і ще десь.

— А це ж як?

¹ Чаклун, характерник. Як і химородник. (Тут і далі прим. авт.)

— Просто. Це ж вам Сірко, а не чорта рогатого хвіст!

— Коли ж він повернеться? — втрачаючи рівновагу духу, спитав Іван Міюський.

— Коли? Може, завтра, може, через тиждень, а може, й через місяць. Повоює бусурменів і вернеться.

— А наказний є?

— Є, — сказав галдовник. — Як же без наказного? Ніяк!

— Веди нас до нього, — попросив Іван Міюський. Він уже здогадався, що перед ним Сіркові пластуни-вивідувачі, котрі, видно з усього, не спускали їх, донців, з очей, починаючи від Кодака.

— І до наказного не можна, — сказав галдовник, дивлячись одним оком на Івана Міюського, а другим на юнака в зеленому, підбитому лисячим хутром каптані. Око, яким він дивився на Івана, було ще сірим, а друге вже світилося зеленцем.

— Як — не можна? — з досадою спитав донець. — Наша тайна буде великим скарбом не тільки для Запорожжя! Якщо ви нас не приймете, Сірко вам цього не подарує.

— Не в тому річ, — мовив галдовник, з цікавістю приглядаючись до молодика в лисячому каптані.

Був той справді милий з лица, трішки смаглявий, трішки довгобразий і в міру рум'яний — саме стільки, як личить підпарубкові, котрий ще не голився. Він весь час мовчав, але, боячись прогавити бодай слово, вуха тримав настовбурчені. Тому в око відразу впадав його, можливо, єдиний гандж — праве лапате вухо було вдвічі більше за ліве. Воно навіть заворушилася, коли Іван Міюський спитав із прикрістю:

— То в чому ж причина? Чому нам не можна зайти до Коша?

Усмішка зійшла галдовникові з лица, його очі знов стали карими, і він промовив засмучено:

— У нас чума.

2

Пошесть занесли на Січ кам'янець-подільські купці-вірмени. Вони торгували на січовому ринку всіляким цікавим крамом, а найбільше кожухами та іншою одіжжю, в тому числі й поношеною. Приїхали трьома возами — Карапет Месропян із сином Мовсесом та братом Гургеном — і так піддобрилися до козаків та отаманів Шкуринського й Васюринського куренів, що ті дозволили купцеві Карапету зберігати у них товар.

Спершу все було дуже весело, Карапет Месропян підніс козакам на вечерю барило горілки та хоровац із сугака¹, а потім уже напідпитку подарував Гнатові Пінчуку састову сорочину з чужого плеча, яку той відразу нацупив на себе. Випив чоловік, закусив сугаком, убрався в обнову, а десь на третій чи який день по тому Пінчук після тяжкої пропасниці оддав Богові душу. І хай би вже сам, а то ж забрав за собою і сина свого Каленика — канархиста, півчого січової церкви святої Покрови.

Поки підозра впала на купця-вірменина, що це він заніс із старим лахміттям чуму до Коша, то вже й пізно було щось у нього питати. Карапет Месропян, сердега, тут-таки, навіть не від'їхавши на Кам'янець, одійшов на той світ у гарячці, а за ним переставилися в муках і брат його Гурген та синок Мовсес.

¹ Печене м'ясо із сайгака.

Шкуринські й васюринські козаки мерщій покинули свої курені, де зберігався Карапетів крам, а наказний кошовий отаман Грицько Пелех оголосив карантин. Добре, що якраз перед пошестю Сірко з більшістю запорожців пішов на Тягиню, людей у Січі лишилася жменя. Військовий суддя Степан Білий, покликаний бути розпорядником під час моровиці, наказав спалити тіла небіжчиків в урочищі Гостра могила, усім козакам і старшинам велів намаститися дьогтем (хоч вони й без того вимазувалися ним від усякої нужі), а поза тим кожному щоденно випивати дьогтю на власну мірку. За цими мірками, як і за іншими помічними заходами, додивлявся ієромонах січової церкви отець Петро, який дбав не лише про душі козаків, а й про їхнє здоров'я. Було обкурено сіркою навіть церкву, де ще три дні тому співав на криласі янгольським голосочком покійний Каленик Пінчук. Обкурили військову канцелярію, пушкарню, всі курені та будівлі, де ступала людська нога. Крім того, сірку додавали у воду, в горілку, домішували в соломаху, щербу та в усю козацьку їду.

Суддя Білий суворо заборонив виходити й заходити будь-кому на Січ, приїжджі крамарі, що товклися недалеко за валом, після лихої вістки здиміли самі, а козаків із прикметами тяжкої недуги, нехай вибачають, було посаджено до сиквестру¹.

Пам'ятаючи, що Карапет Месропян частував запорожців печеним сугаком і що дикі тварини, особливо сугаки, гризуни, всілякі бобри, харсуні² та бабаки теж розносять чумну пошесть, суддя Білий заборонив

¹ В'язниця, де під час пошесті ізолюють хворих.

² Харсун — тут: борсук.

запорожцям їсти дичину, а також збиратися гуртами поза своїм куренем, танцювати, грати в карти, битися навулачки. Лише трьом козакам, Сірковим любленцям із Пластунівського куреня — Кирикові, Гирі й Костогризіві дозволялося більше, оскільки вони пильнували підступи до Січі на випадок з'яви ворога чи підозрілого люду, а цього разу ще й мусили вчасно попередити про чуму кошового отамана Сірка, коли той вертатиметься з походу. Хоча Кирик, Гиря і Костогриз були тими бестіями, яким не треба дозволяти чи забороняти кудись виходити і заходити, вони, ці Сіркові любленці, могли невидимо пройти де хотіли, не лишивши ні сліду, ні знаку. І Сірка їм не треба було виглядати, вони його чули за сотні верстов.

На щастя, козацька мати Богородиця прийшла запорожцям на поміч ще до повернення кошового. Завдяки молитвам і старанням наказного Грицька Пелеха, судді Степана Білого, отця Петра та всього чесного товариства чума відступила ще до морозів, хоч саме їх вона боялась найдужче. Пошесть відійшла, однак наказний карантину не зняв. Ця безноса трясця з косою мала звичку вертатися без попередження, якщо забулася когось забрати з собою. І тепер Грицько Пелех, вислухавши вість пластуна Кирика про велику тайну донців, з якою вони прийшли в Січ, сушив голову, чи прийняти їх, чи хай дожидають Сірка, аби не брати гріха на душу. Щоб того гріха було менше, він покликав на раду суддю Білого та писаря Яковину.

Зійшлися у військовій канцелярії, повсідалися за важким дубовим столом, вичовганим ліктями до білого блиску, і Грицько Пелех розповів товариству про

вість, принесену пластуном Кириком, про велику тайну, з якою прийшли до них донці.

— Що будемо робити? — повів Пелех важкими, як биті таляри, очима.

— Це ж той Міюський, що вже колись заходив до нас? — спитав писар Яковина, аби не мовчати. І пригладив розпушені конопляні вуса.

— Той.

— Чи не Іваном його звуть? — подав голос і Степан Білий.

— Іваном, — трохи дратуючись, сказав Пелех. — Але я питаюся, як нам бути? Чи приймати їх, чи хай ждуть Сірка?

— Ну, чума немов одійшла, — знов пригладив вуса писар Яковина.

— А карантин не знято, — докинув суддя Білий.

Наказний Пелех бачив, що їм обом так само, як і йому, — хочеться й колеться. Вони згоряли від цікавості — з чим прийшли донці? — але не вгадано було, чим це може обернутися для кожного з них, тому ні проноза Андрій Яковина, ні старий лис Степан Білий не хотіли лізти поперед батька в пекло. І, щоб довго не розводитися, Грицько Пелех сказав:

— Так, давайте прямо. Не крутіть хвостами.

— Годилося б коло зібрати, — дмухнув у вуса писар Яковина, і вони, його вуса, знов розпушилися, немов на вітрі.

— Чи бодай скликати курінних, — почухав потилицю суддя Білий.

— Ні, — сказав Пелех. — Карантину ще не знято. Ми навіть до церкви ходимо по одному. Тож вирішуймо втрьох. Ти, Андрію, за чи проти? — Пелех втупив очі-таляри в писаря.

— Проти чого? — не зрозумів той.

— Ти за те, щоб прийняти донців, чи хай ждуть Сірка? — пояснив Пелех.

— Та як сказати. І за, і проти. Не знаю. Я так, як ви двоє.

— А ти, Степане? — глянув Пелех на суддю.

— Я теж отакої, — і далі крутив рудим пухнастим хвостом суддя. — З одного боку за, а з другого проти. Виходить, як ти, пане наказний, вирішиш, так і буде.

— Гм, — гмикнув наказний Грицько Пелех. — Річ у тім, що я теж і за, і проти.

— То що ж робити? — спитав Степан Білий, хоч йому, як судді, годилося першому покласти свій рішення.

— Еге, — тріпнув вусами писар Яковина. — Зако-
вика.

— Якщо не знаєш, як чинити, то покладайся на фор-
туну, — сказав Пелех. — Сиріч на жереб.

Він поліз рукою у глибоку пазуху жупана й дістав срібного єфимка¹.

— Якщо монета впаде догори орлом, тоді хай захо-
дять. А якщо догори конякою, тоді зась. Згода?

— Мудро! — в один голос сказали суддя і писар.

Пелех нігтем великого пальця підкинув монету, вона срібно замерехтіла в повітрі, потім, дзенькнувши, вда-
рилася об дубову стільницю, підстрибнула й не поко-
тилася далі, а лягла перед їхніми очима догори орлом.
Пелех, Білий і Яковина відчули полегшу, бо всім трьом
вже не стачало терпцю дізнатися, з чим же прийшли
до них донці. Але ні суддя, ні писар не знали, що на

¹ Єфимок — срібна монета, на якій з одного боку викарбувано двоголового орла, а з другого — царя Олексія Михайловича на коні.

такі випадки наказний Грицько Пелех мав особливого єфимка, на якому з обох боків був викарбуваний орел.

Проте він, наказний Пелех, розвівши руками, сказав невдоволено:

— Ну що ж, нехай приходять. — Ще трохи подумав і підняв угору вказівного пальця: — Але не в Січ. Приймемо їх за валом у грецькій хаті, а далі воно покаже.

3

Гостюва грецька хата, де зупинялися чужоземні послы та інші поважні прихоськи, майже нічим не різнилася від козацьких куренів, хіба завдовжки була меншою та стояла не в самій Січі, а сажнів за сто від неї. Там, де за ровом, за валами та дубовим палісадом, що оточували чортомлицький Кіш, у добру годину кипіло своє життя. Тут вирувала ярмаркова торговиця, дружно сусідували кузня, гончарня, чинбарня, лимарня і, звичайно ж, шинок, а ближче до води, майже над Чортомликом, осібно стояла грецька хата. Колись грецькі послы приїжджали до запорожців із чолобитною, тут гостювали, та відтоді й пішла така назва. Але зараз і торговиця, й кузня, й гончарня, і шинок дихали пустою, і ця порожнеча моторошно важніла від густого туману, що сунув сюди з чотирьох річок — Базавлука, Прогною, Скарбною та Чортомлика. Усі вони, яка гирлом, яка боком, тулилися до Січі, захищаючи її від орди. Та зараз не видно було ні річок, ні Сумського шляху од поля, єдиного путівця, що вів на Січ суходолом, тому наказний Пелех, суддя Білий та писар Яковина побачили донців у супроводі Кирика тільки тоді, як вони вже підїхали до грецької хати.

Кирик повів прибульців до конов'язі, тимчасом як Іван Міюський і молодик у зеленому лисячому каптані, віддавши козакам поводи, пішли до посольського куреня, куди їх чемно запросили старшини. Тут вони сіли на широкі лави, застелені перськими килимами, й Іван Міюський, сапнувши повітря своїм чималим горбатим носом, відчув різкий запах сірки і дьогтю.

— А що, пане наказний, — звернувся він до Грицька Пелеха, — чи то правда, що джума¹ вже покинула Січ?

— Показує на те, — відповів Пелех. — Або що?

— Для нас це важніше, ніж вам, — сказав Іван Міюський. — Зараз самі зрозумієте чому.

Грицько Пелех, суддя Білий і писар Яковина, які сиділи навпроти гостей, аж засовалися на широкій лаві, так їм не терпілося почути, з чим прийшли гості. Пелех переводив свої тверді очі-таляри то на Івана Міюського, то на молодика, котрий уже розстебнув свого зеленого лисячого каптана, під яким була вишнева черкеска. Суддя Білий подумав, що взагалі-то воно не зовсім правильно, що вони оце втрюх будуть вислуховувати донців із таємним зізнанням. У таких непростих випадках переслухання мав би провадити він сам, військовий суддя, а тоді вже виносити питання на старшинську чи й козацьку раду, якщо воно піддається розголосу. Так собі подумав Степан Білий і відчув, як йому засвербів кібчик, наче там у нього справді був хвіст і ним уже час було покрутити.

Писар Яковина не зводив очей з молодика в дорогому каптані й черкесці. Він одразу помітив, що в того праве вухо вдвічі більше за ліве, і вбачав у тому якийсь особливий знак. А який — вони зараз дізнаються.

¹ Джума — інша назви чуми.

Іван Міюський теж уважно подивився на молодика й, помітно вагаючись, запитав:

— Мені сказати чи ти, ваше сіятельство, сам скажеш?

— Я сам, — мовив молодик і підвівся, поправляючи на голові соболину шапку-макітру, наче боявся, що вона впаде і розіб'ється. — Я єсмь великий московський князь і рідний син нашого государя Олексія Михайловича, а зовуть мене царевич Симеон Олексійович.

Він примовк, щоб завважити, яке враження справили його слова на старшин, але ті були настільки приголомшені, що не подали жодного знаку. Їм сперло дух і заціпило. Вони навіть не встигли поставити під сумнів таке звідомлення, як тут озвався Іван Міюський:

— Це чиста правда, панове. І в тому ви ще не раз переконаєтеся.

— Чи можеш ти потвердити свої слова під присягою? — нарешті отверз вуста суддя Білий і запитав у донця те, що й годилося спитати судді.

— Присягаюся всім святим, що є в мені й коло мене! — перехрестився Іван Міюський. — Присягаюся Господом-Богом і осіняю себе святим хрестом, що перед вами істинний царевич Симеон Олексійович, син великого государя й великого князя, володаря усієї Великої, Малої і Білої Русі.

— А чим це можна довести? — спитав суддя Білий і враз подумав, що за таке запитання можна позбутися голови, якщо царевич виявиться правдивим.

— На його сіятельстві є достеменний знак від Бога, — сказав Іван Міюський.

Усі троє старшин втупилися у праве вухо молодика, вдвічі більше за ліве, гадаючи, що то і є той знак, але тут-таки кожного з них узяв сумнів. Вони ніколи не

чули, щоб царським знаменням було якесь вухо, хай навіть віслучої величини. Навпаки, такий лопух міг вирости в дідька чи в якогось перевертня, тому старшини знову витріщилися на вухо молодика — чи не загострене воно на вершечку і чи немає на ньому волосся? Ні, вухо було округле, гладеньке й рожеве.

Здогадавшись, до чого так приглядаються старшини, Іван Міюський сказав:

— У Симеона Олексійовича знамення на плечі. Вроджений царський вінець. А на грудях — схрещені шабля і серп молодого місяця. Я це бачив на власні очі. Та якщо ви, панове, не вірите, то можете самі поглянути.

Симеон Олексійович заходився знімати каптан, але наказний Пелех його зупинив.

— Не треба, — промовив він. — Віримо. Чи, може, хтось сумнівається? — обернувся він до судді Білого й писаря Яковини.

— Віруємо, — закивали ті головами, підвелися, а разом з ними підвівся й наказний Пелех, і всі троє вклонилися царевичу.

— Але нам цікаво знати, — сказав Пелех, вирівнюючись у спині, — з чим припожували його сіятельство до нашого Коша?

— Цікавість ваша зрозуміла, панове, — відповів Іван Міюський. — Однак тут таке вельбучне діло, що говорити про нього ми можемо тільки з кошовим Сірком.

— Он як, — холодно мовив Грицько Пелех.

Огрядний суддя Білий переступив з ноги на ногу. Йому вже кортіло сісти, але царевич стояв, скромно опустивши очі на носики своїх сап'янців, через те і старшинам розсідатись не личило.

— Кошовий буде через тиждень-другий, — сказав суддя Білий.

— Ми знаємо, що він у поході, — кивнув горбатим носом Іван Міюський. — Тому дозвольте нам пересидіти у вас, поки Сірко повернеться. Нашого донського товариства всього дев'ять душ, окрім царевича. Щодо харчу, постою і фуражу для коней, то гроші ми маємо.

— Ви нас не об'їсте, — сказав Пелех. — Але ж ви чули, що в нас чумний карантин?

— Знаємо.

— Не боїтеся?

— Ні, — похитав головою Міюський. — Господь-Бог порятував царевича в таких пекельних напастях, що тепер його ніяка джума не візьме. Тепер він не боїться ні огню, ні меча, ні третього болота. Симеон Олексійович, можна сказати, постав із мертвих, як і Син Божий. Але про все ви дізнаєтесь потім. Скажу тільки таке: якщо Всевишній вирвав його з рук смерті, то, певно ж, вготував для нього особливе призначення.

Наказний Пелех, суддя Білий і писар Яковина були схвильовані такими словами. Писар згарячу хотів запитати в Івана Міюського, чи той не навчався в Київській академії, що такий одукований. Там вони могли навіть бачитися. Проте Яковина змовчав: хай іншим разом.

Старшини порадилися і вирішили оселити царевича не в грецькій хаті, де вони оце вели бесіду, а в самій Січі, в окремому курені, що стояв недалеко від Покровської церкви для надзвичайних гостей. Показний то був курінець — укритий гонтом, не очеретом, із глинобитними вибіленими стінами, куди вже давно ніхто не заходив, то й чума не навідувалася. Нехай царевич

живе там з Іваном Міюським, котрий ним опікується, а решту донців можна розкидати по куренях.

— Тільки ж нікому нічичирк, — приклав до вуст пальця суддя Білий, застерігаючи всіх, щоб ніхто ніде не обмовився про нечуване диво, що так неждано-негадано вчинилося на Запорозжі.

А як вийшли надвір, наказний Пелех відстав од судді й писаря, що проводили царевича з Іваном Міюським у Січ, і з густого туману до нього виринув, наче з води, Сірків любленець Кирик.

— Не спускай з них очей, — сказав Пелех.

Розділ II,

*який оповідає про повернення Сірка з по-
ходу, зустріч кошового з царевичем та
щедре козацьке застілля*

1

Але яке там нічичирк! Якщо третій калач Грицько Пелех, старий лис Степан Білий та проноза Андрій Яковина ще могли тримати язика на припоні, то що тут казати про козаків-донців, яких розкидали аж по чотирьох куренях — Корсунському, Медведівському, Уманському та Кальниболотському. Вкинули по два донці в кожен курінь до пари, щоб їм було веселіше. До Кальниболотського потрапили щирі завзятці Панько Лучка та Гаврусь Мережка, яких хитрі кальниболотці швидко схилили до картярської гри «на секрети», скориставшись тим, що їхній курінний Добривечір пішов із Сірком на Тягиню. І ось уже після першої програної партії необачні донці Лучка й Мережка мусили зізнатися, хто приїхав з ними на Січ у лисячому каптані й шапці-макітрі. Почувши про царевича, козаки одвісили щелепи до колін: до чого воно? Такої чудасії на Січі ще не було. До них приходили всілякі цабе — гетьмани прибігали на поклін, найвищі послы вчащали з тридев'ятих земель, чума приходила, короста, воші, сарана прилітала, а царі чи царевичі — ні.

— А насеру ж твоїй матері! — нарешті вигукнув кальниболотський козак Вовкотруб. — І що ж тепер буде?

Але ні Панько Лучка, ні Гаврусь Мережка, які прийшли з Дону разом із царевичем, не знали, що тепер буде, вони навіть не здогадувалися, чого царевич приїхав на Січ. А може, й знали, та не хотіли казати. Зате ж яку надію подали запорожцям! Вони відразу почали багатіти думкою, що тепер, нарешті, цар пришле їм давно обіцяне грошове жалування, пришле харчових припасів, пороху, свинцю, гармат, ядер та доброго сукна на нову одежину, бо ця вже так обносилася та просмерділася дьогтем, що соромно перед донцями.

— Егей, товариство! — затрубив-завив на всю горлянку Вовкотруб. — А чого це старшина приховує від нас, хто прийшов на Січ? Не було ще такого!

— Не було! — закричали козаки. — Треба потрусити ці лукаві душі та витіпати з них усю правду! Може, й жалування вже прийшло, а вони відмовчуються! Сірко б не мовчав!

— Треба взяти їх за барки, насеру їхній матері! — і далі трубив Вовкотруб. — Ми не посполиті, щоб нас дурити!

— За таке крутіїство їх повісити мало!

— Бач, що вони собі дозволяють! — підстрибнув, як півень, і поплював на долоні Гандрій Тхорик. Він був лисий, без оселедця, зате до бійки руки свербіли завжди. — Розперезалися, поки немає батька Сірка! Батько б їх вигнав із Січі, як мене колись вигнав був за те, що я заїхав у вухо одному підсудкові.

Лучка з Мережкою, не раді, що розбазікалися перед козаками, втягли голови в плечі й сиділи без голів.

— Яке там вигнати! — закричали кальниболотці. — Повісити!

— Втопити!

— Забити киями, як скажених псів!

Козаки висипали надвір і побачили, що цілі ватаги таких, як вони, нетяг вискакують з Уманського, Медведівського та Корсунського куренів. Саме звідти, де оселилися донці й, видно, теж не втримали язиків за зубами. На той гамір повибігала козачня з інших куренів, і за мить увесь Кіш знав про нечуване диво, яке допіру вчинилося на Січі, а їм, запорожцям, про те ні гу-гу. Натовп, розганяючи поперед себе туман, попер до куреня наказного Грицька Пелеха, а той уже стояв на порозі. Козаки підняли вуса до неба й здійняли такий гвалт, що туман зовсім розвіявся.

Наказний, діставши з-за широкого шалевого пояса пістоль, гахнув у небо, туди, куди здіймалися вуса козаків. Вуса опустилися вниз, і наказний Пелех звернувся до натовпу з такими словами:

— Братіє моя люба, товариство поважане низове, панове-молодці! Ви можете мене покарати найлютішою смертю, можете роздерти отут на шматки чи втопити у Чортотлику, як колись Сірко чорта у ньому втопив, можете повісити чи спалити на вогні, як чумного, але перед тим мусите знати, що ми із суддею Степаном Білим та писарем Андрієм Яковиною не розголосили вам про прихід до нас царевича Симеона Олексійовича лише на його ревне прохання. Не з руки було нам чинити всупереч повелінню самого государя-царевича до приходу Сірка, нашого славного кошового, бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде. Але раз так сталося, що з Божої волі ви самі про все довідалися, то давайте ж, братіє люба, не смішити людей і покажемо царевичу Симеону Олексійовичу, що ми товариство статечне, чемне та помірковане, із царем у голові, і не будемо знічев'я порушувати спокій у нашій матінці Січі Запорозькій.

Так сказав Грицько Пелех і, заткнувши пістоля за пояс, повернувся й спокійно пішов у курінь, а принишкла братія стояла ні в сих ні в тих. Потім понуро і присоромлено стала розходитися по своїх касарнях.

Після того козаків як підмінили, вони ходили січовим містечком шовкові, ніякої тобі гучної пиятики, ніякої сварки, і щодня молилися в церкві святої Покрови, ставили свічки і дякували Богородиці, що знов заступила їх у найтяжчу хвилину, відвернула чуму, затулила їх покровом своїм од лиха великого; а тут, як на те, ще государ-царевич до них явився, Сірка виглядає, і тепер братія козацька сушила голови, як би гідно та грічно зустріти кошового.

— Я знаю, що треба зробити, щоб потішити батька! — сказав Гандрій Тхорик, чухаючи ту місцину на тім'ї, де колись ріс оселедець.

І він напоумив запорожців пошити царевичу Симеону Олексійовичу справдешню царську хоругву з двоголовим орлом, аби він, його сіятельство, вийшов із тією хоругвою назустріч батькові, коли той вертатиметься на Січ. Так і зробили. Високославний січовий кравець Пришийкобиліхвіст викроїв із дорогої тафти полотнище, вигаптували на ньому двоголового орла, наділи на древко, і ось, як тільки надійшла звістка, що Сірко наближається з військом до Січі, царевич Симеон, а з ним наказний Пелех, суддя Білий, писар Яковина, ще деякі значні та знатні запорозькі товариші вийшли за валову браму навістрів Сіркові.

Кошовий, видно, вертався після вдалого промыслу, бо над його військом теж розвівалася малинова хоругва, і від того ясного полотнища отаманове лице відсвічувало малиноюю смагою. Та й усе військо цвіло, як макове поле, що простелилося серед зими перед Січчю, — тоді

зо дві тисячі запорожців ходило на Тягиню. В обозі, окрім возів, навантажених усіляким добром — від килимів, хутра, коштовних вин до срібного посуду й тютюну, були й полонені татари. За довгу дорогу вони змирилися з долею і тепер примруженими очима зиркали на Січ, якою лякали їх змалечку. Ось вона стояла перед ними і дивилася на своє малинове військо, дивилася на Сірка, а Сірко дивився на неї, осіняючи себе хрестом. На татар же Січ зирила чорною бійницею з невисокої дерев'яної вежі, і, коли там гримнула гармата на честь повернення кошового з козаками, татари подумали, що всмалили по них, і попадали на землю.

Наказний Пелех підвів до Сірка царевича Симеона, який тримав хоругву з двоголовим орлом, і пояснив, хто це такий. Проте Сірко, зморений з дороги, чи то щось не дочув, чи не подав виду, але він лише кивнув головою. Поздоровкався зі старшинами та значними товаришами, привітав козаків і сказав, що йому треба якомога швидше перечитати листи, які за його відсутності надійшли від гетьмана Самойловича. Ті листи зберігалися у військовій скарбниці. Сірко залишив військо на осавула, а сам, подавши знак писареві Андрію Яковині, пішов до військової скарбниці, де на решті сів не в сідло, а на лаву, випростав ноги в рудих чоботях з телячої шкіри, заплющив очі.

— Читай! — велів він Яковині.

Гетьман Самойлович писав, як завжди, одне й те саме. Турок з татарами збирається йти великими силами на Україну, з ними злигався Дорошенко, і тут треба забути про всі усобиці та спільно боронити отчизну. Московський цар Олексій Михайлович і він, гетьман, покладають великі надії на запорожців, які завжди славилися вдалими воєнними промислами над бусурменами.

«Ох і гадюка! Мені б твою булаву хоч на рік, животи-
тина продажна...» — подумав Сірко і заснув.

Писар Яковина читав. Він знав, що під такі читання Сіркові добре спиться, а Яковина Сірка любив. Хоча, якби кошовий не повернувся з Тягині живий, він би волосся на голові не рвав. Сірко вже на цьому світі нажився. Скільки йому — шістдесят? Більше? Не вгадаєш.

— Шістдесят третій пішов, — сказав крізь сон Сірко.

Яковина похолов. Але читав далі. Читав і думав: «Чорт! Шістдесят третій пішов... А кажуть, що він про-
живає вже третє життя». Яковина любив цього чорта. Але краще б він не повернувся з Тягині. Хай би він потім жив і вчетверте, і вп'яте, але вже без нього, без Яковини...

Коли писар дочитав листа, Сірко прокинувся. Розплющив колючі, в золоту крапочку очі й подивився на Яковину.

— Кажу, шістдесят третій пішов, а розуму не набрався.

— Хто? — спитав писар.

— Ніхто.

— Щось будемо одписувати гетьманові?

— Ні, — сказав Сірко. — Він уже знає, що Січ заче-
пила чума, і наказав не приймати наших листів. Баба з воза.

— Отак?

— Листів не приймає, а посла свого до нас відрядив.
Бачив?

— Де? — не зрозумів писар.

— Подивись у вікно.

Яковина підійшов до вікна. Навпроти, біля куреня кошового, топталася величезна, в людський зріст, чор-

на ворона. Писар її впізнав. То був гетьманський посланець Трохим Зуб¹ у чорній крилатій киреї. Він піджидав кошового.

— Хто там? — спитав Сірко. — Зуб?

— Зуб, — сказав писар.

— Ну, це надовго.

— Пане кошовий... — несміло озвався писар.

— Кажи.

— Треба поговорити з цим... царевичем.

— Клич, — сказав Сірко. — Я вже йду до себе.

— А Зуб?

— Зуб теж нехай слухає і мотає на вус. Усіх, кого треба, клич до мене.

2

Ці Сірка, окрім гетьманського посланця Зуба, зібралася вся старшина (лише осавул Харко Білецький ще клопотався з військом після походу). Прийшли діди-райці — Гнилиця, Кваша, Черкас, Щобтискис, Покришка, Перепічка, ще підоспів дехто зі значних товаришів, таких, як Гнат Голобля², Хома Лисокобилка, кальниболотський отаман Добривечір, та так і напхалося повен курінь.

Царевича Симеона з Іваном Міюським припровадив до кошового писар Андрій Яковина, але Сірко посадив високого гостя між собою і Грицьком Пелехом.

¹ Очевидно, йдеться про того Зуба, який давав свідчення у Москві стосовно описаних тут подій, що й занесено до актів Малоросійського приказу.

² У давніх московських актах його помилково називають Грицьком Оглоблею. Це той Гнат Голобля, котрого Сірко посилав до гетьмана Самойловича з особливими дорученнями, в тому числі й у справі царевича Симеона Олексійовича.

«Таки читав мої думки, bestія», — холодок пробіг у грудях Яковини.

— Тут мені кажуть, що ти називаєш себе сином царя, — звернувся Сірко до молодика. — Може, хтось із наших чогось не розібрав, то розтлумач нам, сірим: ти є сином государя Олексія Михайловича, того, що з нашим гетьманом Хмелем колись приятельство завів, чи, може, ти є чадом котрогось із менших царів? Тих, що ходять під рукою великого государя.

Молодик підвівся, поправляючи на голові соболеву шапку-макітру, тихо відкашлявся в кулак і набрав повні груди повітря, але Сірко застеріг:

— Тільки правду кажи, бо ми тут на Січі уже набачилися всіляких пройдисвітів. — Кошовий чомусь подивився на гетьманського посланця Зуба, і його колочі очі в бурштинову крапочку взялися лихим блиском — там затріпотіли крильцями золоті мушки. — З такими в нас розмова коротка. А ти ж іще молодий, жаль буде, коли розгніваєш брехнею і Бога, і наше чесне товариство.

Хлопець зняв з голови шапку, притиснув її обіруч до грудей, і тут усі побачили, що на очі йому навертаються сльози.

— Ну-ну, — сказав Сірко. — Ти ще юний, але не такий, щоб розпускати нюні. Ми зібралися тут не на сльози твої дивитися, а почути правду. Tobі не соромно рюмсати?

— Страмно, — схлипнув царевич і тернув себе шапкою по очах. Його велике праве вухо почервоніло й горіло, як мак. — Але велика кривда мене пропікає, що ти, отамане, не віриш мені та ще й залякуєш. Я прийшов на Січ зі щирим серцем і навіть думки не мав, що зустрінуть мене з недовір'ям.

— Стривай, — перебив його Сірко і спантеличено витріщився на Івана Міюського. Дві золоті мушки ви-

летіли з його очей і сіли Міюському на носа. — Якщо перед нами царевич, син московського государя, то чого ж він балакає нашою козацькою мовою?

— А ти, пане отамане, вислухай до кінця. — Іван Міюський почухав носа. — Вислухай, і тоді всі візьмуть у тямки, чого його сіятельство приїхав на Січ із Дону, а не з Москви.

— Ну-ну, — погодився Сірко. — Послухаємо.

І вся старшина, діди-райці, значні та знатні товариші схвально кивнули вусами й наставили вуха на молодика: чого ж це московський царевич балакає козацькою мовою?

— Бог свідок, — знов заговорив гість, — я єсмь правдивий син великого князя й государя Олексія Михайловича, а не якогось там царка із підданих йому земель. І звуть мене Симеон Олексійович.

Молодик тричі осінив себе хрестом, золоті мушки перелетіли на його руку, і всі, навіть підсліпуваті діди-райці та гетьманський посланець Зуб, побачили, як та рука засвітилася.

— А кого ще крутить сумнів, той може своїми очима побачити знамення на тілі царевича, — сказав Іван Міюський. — Царський вінець на плечі й молодий місяць, перехрещений із шаблею, на грудях коло серця.

— Ну, роздягатися тут ніхто не буде! — сказав Сірко. — Розумний і так побачить.

Кошовий раптом підвівся, скинув шапку і вклонився молодикові. Услід за ним підхопилися всі запорожці й шанобливо схилили голови. Трохим Зуб нагнувся так низько, що дістав оселедцем долівки.

Якась мушка влетіла дідові-райцю Перепічці в ніздрю, і він голосно чхнув:

— Апчхи!

— Правда, — сказав Сірко.

— Апчхи! — ще раз чхнув старий Перепічка, аж його сиві вуса пішли врозліт.

— Будьте здорові! — зичливо мовив Сірко до старого, і, коли Перепічка апчихнув утретє й мушка кулею ви-летіла з його волохатої ніздрі, кошовий велів накривати сирно¹ на честь високого гостя.

Сікові кухарі-кашовари уже були в поготівлі, бо ж кошовий повернувся з походу, тож бігцем понаносили стільки всілякого їдла та пійла, що розбігалися очі. Печена білуга й севрюга, з риби ще чилик, билизна і щука, камбала, сула й вирезуб, покраяний на ласі шматки в'ялений сом, тарань та рибець стікали густим, як олива, жиром. Для дідів-райців, котрі часом полюб-ляли солонцювати дрібненькою рибкою, напражили в'юнів, бобирів, явдошок і сцикавок. Риби було якої хоч уволю, бо через чуму не смажили чотириногої ди-чини, вони, ці небораки сугаки, харсуни, бабаки, бобри та всяке дрібне суслиння якраз і розносили пошесть. Натомість кухарі Печиборщ та Неїжкаша насмажили тлустих диких качок — крижнів, огарів², кречетів, нир-ків, крячків, яких козаки настріляли на Базавлуку, — вони там літали хмарами, іноді так затуляючи небо, що серед білого дня смеркало. Один крижень був такий велетенський, що Сірко грішним ділом подумав, чи не запекли його домашнього півня Горлопана, якого він тримав у себе замість годинника. Ні, забожилися Печиборщ і Неїжкаша, хто б же підняв руку на Горло-пана, таку мудру птицю, що поки не закукурікає, то й світ не розвидниться.

¹ Стіл.

² Велика руда качка.